

Balázs Zoltán

A SPONTÁN REND VALÓSÁGA

Válasz Békés Mártonnak

Békés Márton elegáns stílusban megírt és elgondolkodtató esszét közölt a *Kommentár* 2008/2. számában *A spontaneitás ideológiája* címmel, amelyet *Konzervatív Hayek-kritika* alcímmel látott el.¹ Az írás azonban nem egyszerűen Hayek kiakolbólitása a konzervatív kánonból. Ez, valljuk meg, önmagában nem túl nehéz földadat, hiszen Hayek maga sem értene egyet konzervatívvá stilizálásával. Ezt a szerző is tudja és meg is írja, még jobban kiemelve ezáltal az írás valódi érdekességét, ami a szerző személyes konzervativizmus-felfogása. Persze nem annak egésze, hanem csak az a részlete, amely a piacra, gazdaságra, ideológiára, erkölcsre vonatkozik – s nyilván még ez is túl sok, ami, őszintén szólva, részben már bírálat is. Még nagyobb probléma, hogy mivel az írás legkoherensebb része a bírálat, igencsak fogós feladat volna Békés Márton konzervativizmus-felfogásának említett részét ebből pontosan rekonstruálni. Ezért meglegszem azzal, hogy igyekszem bizonyítani: azok az indokok, amelyek miatt nem tartja Hayek kulcsfontosságú nézeteit beilleszthetőnek a konzervatív gondolkodásba, nem állják meg a helyüket.

*

Ha jól értem, Békés Márton felfogásában Hayek azt a neoliberalisnak elkeresztelt, de olykor libertariánusnak vagy klasszikus liberálisnak, régivágású whignek nevezett álláspontot képviseli, amely 1) optimista emberképpel rendelkezik, 2) a társadalmi együttműködést szerződészerűen képzei el, 3) számos kollektív érték (igazságosság, szolidaritás) keresését kizárja az együttműködés tárgyai közül, s ezzel lényegében 4) egy amorális gazdaságot képzei el, amely alól csupán esetleges kivételek vannak, például az amerikai protestáns étoszon alapuló kapitalizmus. 5) Az együttműködés és az általa szabadon létrehozott intézmények együttese a piac, amely 6) lényegében ideológiai konstrukció. Ezeknek a vonásoknak egyike sem egyeztethető össze azzal a konzervativizmussal, amelyet Békés Márton képvisel.

Nem tartozom azok közé, akik tudni vélik, hogy úgy általában mi a konzervativizmus vagy mi a neoliberalizmus. Az előbbi sokak értelmezésében úgyis eleve kizárja, hogy egyetlen legyen belőle, sőt azt is, hogy egyáltalán mint ideológia létezzék. Ez esetben persze többé nem ellenfele a liberalizmusnak sem, ami nem feltétlenül kívánatos fejlemény egy konzervatív számára. A neoliberalizmusnak pedig még egyetlen képviselőjével sem találkoztam, csak olyanokkal, akikre mások mondták, hogy na, ők azok. Persze az

¹ *Kommentár* 2008/2., 83–93. A főszövegbeli oldalszám-hivatkozások a továbbiakban erre vonatkoznak. (A Szerk.)

ideológiai viták kisebb vagy nagyobb mértékben mindig identitások egymásnak feszülései és egymás-alakításai, tehát nem is várható, hogy bármikor is végleges eredményekhez jussunk, de azért erre a tényre nem árt néha utalni. Így nem igazán méltányos eljárás, ha Oakeshottot úgy citáljuk, mint akihez képest lehet valaki igazibb vagy kevésbé igazi konzervatív. Oakeshott kétségkívül megkerülhetetlen konzervatív gondolkodó, de ha a mai, *de facto* konzervativizmust tekintjük, akkor bizony, ha nehéz is elfogadni, Hayek számos *gondolata*, sőt *gondolkodásának* fontos eleme is a konzervativizmus része. Ezt egy ponton a szerző is elismeri („Mindezek a meglátások Hayeket egyértelműen a konzervatív *gondolkodás* fontosabb érveit felsoroló szerzővé avatják”, [88, az én kiemelésem]) – akkor viszont hiábavaló dolog a konzervativizmus „immanens ereje” után keresgélni (89).

Egy szó mint száz, úgy vélem, érdemes különbséget tenni konzervativizmus mint szükségképpen filozófiailag megkonstruált és éppen ezért mindig valamilyen mértékben személyes koncepció és szociológiai, filozófiatörténeti stb. szempontok alapján leírható gondolkodási forma között. Ezért *ha* van leírható konzervatív gondolkodás (valószínűleg van), *akkor* abba Hayek sok szempontból belefér; *ha* van konzervativizmus (nem biztos, hogy van), *akkor* annyiféle, ahány szerző; s így van Oakeshott-féle konzervativizmus és van vagy lehet Békés Márton-i konzervativizmus is. Ebben az értelemben nincs Hayek-féle konzervativizmus, mert ő klasszikus liberalizmusnak határozta meg saját felfogását (csakúgy, mint mestere, von Mises).

Természetesen a legtöbb szerző, amikor kifejti véleményét arról, hogy szerinte mi a konzervativizmus, rendszerint valamilyen hagyományra támaszkodik. Ez alól más ideológiák sem kivételek. Békés Márton a saját verzióját ugyan explicit formában nem fejti ki, de ahogy fentebb összegeztem, Hayek-bírálatra és egyéb utalások segítségével ez valamennyire rekonstruálható. Mivel a bírálat, azaz az ellenérvek jóval markánsabbak, mint a pró-érvek, hadd kövessem a felvázolt összegzést. Előtte azonban még egy megjegyzés: ha igazam van abban, hogy Hayek megkerülhetetlen a mai konzervativizmus (konzervatív gondolkodás) számára, akkor egy olyan bírálat, amely őt teljes mértékben (azaz érvelésének minden pontján) száműzni kívánja a konzervatív gondolkodás kánonjából, maga sem lehet kifogástalanul konzervatív. S valóban: bizonyosfajta érvek a piaci koordinációval, kapitalizmussal szemben *ma* óhatatlanul részben baloldali, azaz a redistribútorok felvilágosult bölcsességében hívő, az erkölcsi normák közül gondosan kiválasztott *néhány* értéknek (társadalmi – értsd: újraelosztó – igazságosság, szolidaritás stb.) a kikényszerítését követelő liberalizmus rokonává teszik az érvelőt. Akár akarja, akár nem akarja.

(*Optimista emberkép*) Közhelyes állítás, hogy a konzervatív világgép fontos eleme a pesszista emberkép, vagyis az, hogy az emberrel kapcsolatban társadalomfilozófiailag *fontosabb* állítás, hogy rosszra hajlik, mint az, hogy néha jót is tud tenni, illetve képes az erkölcsi nemesbedésre. De ha ez igaz, akkor mindazok, akik a spontán koordinációt (Hayek igazán átgondolt kifejezésével: *katallaxist* és nem annyira „piac”-ot) más eszközökkel kívánják helyettesíteni vagy korlátozni, tartoznak megindokolni, hogy ezeket az

egyéb eszközöket kezelők, forgatók rosszra való hajlamát (visszaélés, zsarnokság) mi korlátozza és hogyan. Lehet, hogy a „piac” igazán jól csak bizonyos kulturális-étoszbeli hagyományok között működik tökéletesen, de *ha* a tömegtársadalom, erőszak-monopóliummal rendelkező állam és sok egyéb, Tocqueville óta együtt-látható jelenség nem csak Amerikára igaz, *akkor* bizony igen erős érv szól amellett, hogy *ma* mindezekben a társadalmakban fontosabb garanciája a piac a politikai (köz)szabadságnak, mint a piacot korlátozó intézmények hatalma. Ezért van, hogy a mai konzervatív gondolkodás, teljes mértékben összhangban a híres „antropológiai pesszimizmussal”, bizony jóval nagyobb bizalommal tekint a spontán koordinációra, mint annak korlátozóira.

(*Társadalmi szerződés*) A társadalmi szerződés gondolata nem antikonzervatív. Rousseau, Locke, Hobbes elméletei között nagyon sok a különbség. Oakeshott Hobbes csodálója volt, Hayek pedig a lehető legtávolabb helyezte el magát Rousseau-tól. Vajon miért? Az ember (a nyugati ember?) politikai képessége a rendalkotás, a kölcsönös ígérettétel, a tudatos közösségalkotás. A politikai (és nem vérségi, törzsi, vallási) társulás elképzelése az egyik legfontosabb eleme a nyugati hagyománynak. Szó sincs arról, hogy a társadalmi szerződés szükségképpen racionalista konstrukció volna. Ami valóban elfogadhatatlan a konzervatív gondolkodás számára, az az üres lap hipotézise, az egyetlen indítékra leegyszerűsített emberkép (amiben Hobbes is ludas), a néhány elvé stilizált etika.

(*Igazságosság, szolidaritás*) Itt is döntő súllyal esik latba, hogy a modern állam igen nagy mértékben, arányban osztja el újra a materiális javakat. Ehhez igyekszik igazolást találni, s ilyenkor rendszerint a társadalmi igazságosság és a szolidaritás, valamint az esélyegyenlőség értékeit szokta segítségül hívni. Ezek természetesen minden etatista felfogásnak megfelelhetnek, jellegzetesen persze a szocialista és egalitárius liberális felfogásnak. El lehet tünődni azon, hogy van-e – mint Békés Márton utal rá – „konzervatív berendezkedésű állam” (93), s *ha* igen, annak milyen elvek szerint kéne eljárnia az újraelosztás terén. De nem látom be, hogy egy konzervatív miért ne érvelhetne amellett, hogy az állami újraelosztás ezen a téren többet árt, mint használ, éppen azért, mert az igazságosságot sérti, amikor homályos és gyakran indokolatlan célokra erőszakkal elveszi egyesek jövedelmét, illetve „kikényszeríti” a szolidaritást, holott ez voltaképpen fogalmi ellentmondás, amely végső soron az erkölcsi elvek ép és sértetlen értelmezését roncsolja. Nagyon is illeszkedik a konzervatív gondolkodáshoz, ha amellett érvelünk, hogy ezek az elvek a spontán rend keretei között megfelelően használhatók, s használatnak is. Amikor pedig az állam dolgairól van szó, akkor az olyan valóban helyettesíthetetlen intézmények, mint például az igazságszolgáltatás, amely *nem* materiális javakat oszt el, ugyanazokat az elveket használja (igazságosság, pártatlanság), amelyek a spontán kialakuló intézményekben is irányítják az emberek közötti interakciókat.²

² Békés Márton egyszerűen nem veszi észre, hogy amikor Hayek a társadalmi igazságosság koncepcióját bírálja, nem az igazságosság *értékét* vagy annak fontosságát, hanem az állami újraelosztással azonosított *koncepcióját* kritizálja.

(*Amorális gazdaság, piac*) Az emberi tevékenységnek nincs és nem is lehet olyan fajtája, amelyet egyáltalán értelmesen le lehetne írni a morális kontextus nélkül. Kétségkívül vannak olyan technikai–nomikus (társadalomtudományi) leírások – helyesebben modellek –, amelyek ettől a kontextustól elvonatkoztatnak. De ez fordítva is gyakori, vagyis amikor az egyének „gazdasági” meghatározottságától tekintünk el, holott tudjuk, hogy ez is absztrakció. A spontán rend koncepciója viszont nem tekint el a morális kontextustól, sőt éppen hogy ezt is igyekszik a jóval modellszerűbb „piac” fogalma helyébe állítani. Azt is mondhatjuk, hogy konzervatív szempontból kifejezetten üdvözlendő, ha a közgazdaságtan által leírt összefüggéseket jól illeszthetjük a spontán rend koncepcióján keresztül a konzervatív gondolkodás régi állításához, hogy ti. az ember nem redukálható sem morális lényegére (Kant), sem társadalmi lényegére (Hegel–Marx), sem szellemi lényegére (egyfajta platonizmus), hanem ezeket valahogy együtt és egyszerre kell politikai szempontból komolyan venni. A spontán rend a kapitalizmus körülményei között *egyebek mellett* a piacot is fenntartja, és éppen ezért nem képzelhető el a szokásos, modellszerű értelemben vett, elsősorban közgazdaságtudományi modellekben szereplő és használatos „piac” – mondjuk így: társadalomontológiai – elszakítása a morális kontextustól. Nem ismerek komoly szerzőt – s Hayek kétségkívül a komolyak közé tartozik –, aki egy efféle elszakítást lehetségesnek vagy kívánatosnak látna. A nagy klasszikusok, köztük Adam Smith egyenesen a kapitalizmus, a cserén (*commerce* és nem *trade!*), még inkább: a szabad együttműködésen alapuló társadalom erkölcsnemesítő erejéről és hatásáról írtak, szerintem helyesen. Természetesen a szabad együttműködés, a spontán rend társadalmi vagy alkotmánya konkrét, partikuláris *alkotmány*,³ tehát nem valamiféle egyetemes és időtlen tökéletesség, de mindenképpen olyan, amelyet ma, legalábbis a nyugati világban, senkinek nem áll módjában *jobbra* cserélni. Ennélfogva helyesebb, ha jó arisztotelianus módra az adottat igyekszünk *jobbá* tenni.

(*Ideológiai konstrukciók*) A konzervatív gondolkodás a közkeletű felfogás szerint idegenkedik az ideologikus, absztrakt társadalmi–politikai koncepcióktól. Ebben a formában ez az állítás sem mond túl sokat, ha igaz is. Hogy a spontán rend koncepciója ideologikus absztrakció volna? Lehet. A „konzervatív állam” talán nem az? Vagy általában az „állam”? Hát *a* társadalom? Vagy *a* közösség? Persze megpróbálkozhatunk az absztrakt fogalmak teljes száműzésével, s helyette, ahogy talán (ki tudja?) Oakeshott ajánlaná, kizárólag metaforák alkalmazásával kísérhetjük meg „elmesélni” a konzervativizmust. Hajlok rá, hogy elfogadjam: a metaforák sokszor valóban többet mondanak akárhány absztrakt fogalomnál. Ahogy az idős Platón írja a *Hetedik levélben*: „Nekem legalábbis semmiféle munkám nincs a legfőbb kérdésekről, és nem is lesz soha. Hiszen a végső belátást nem lehet szavakkal kifejezni [...] az érte szakadatlanul végzett közös munka és az igazi életközösség eredményeként egyszerre csak felvillan a lélekben – akárcsak egy kipattanó szikra által keltett világosság – s azután már önmagától fejlődik tovább.”⁴ Mind-

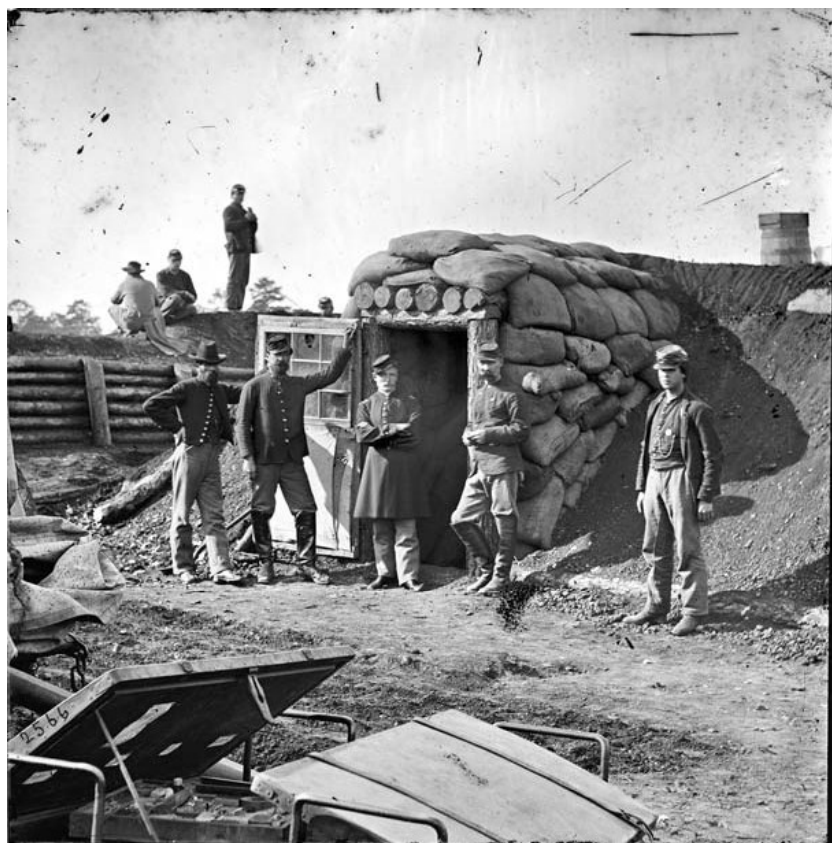
³ Hadd utaljak a *Gazdaság és Társadalom* folyóirat idei első számában megjelenő, jóval részletesebb írássomra *A kapitalizmus alkotmányáról*.

⁴ PLATÓN *Összes művei*, III., ford. Faragó László, Európa, Budapest, 1984, 1066.

azonáltal e sorok után, az olvasó meglepetésére, Platón gondosan elmagyarázza a lehető legabsztraktabb fogalmakkal, hogyan *láthatjuk be* a végső belátás beláthatatlanságát... Más szóval ahhoz, hogy a metaforák szükségességét és igazsághordozó képességét elfogadhassuk és másokkal is elfogadtathassuk, olykor bizony absztrakciókra és ideológiai konstrukciókra is szükségünk van. S ez alól a konzervatív gondolkodás sem lehet kivétel. Nem is volt soha.

*

Azzal kezdtem, hogy Békés Márton írásában nem annyira az az érdekes, hogy Hayeket hogyan értelmezi, hanem az, hogy milyen konzervativizmust fejt ki. Mivel elsősorban bírálatot mond, nem könnyű rekonstruálni pozitív mondanivalóját. Nem is erre tettem kísérletet, hanem annak bizonyítására, hogy bár Hayek maga nem tekintette önmagát konzervatívnak, gondolkodásának döntő elemei nem idegenek sem a konzervatív hagyománytól, sem – vagy inkább még kevésbé – a modern konzervatizmustól. Ellenkezőleg: túlnyomórészt hézagmentesen illeszkednek hozzá.

A Burnham erődben, Virginia, 1864 vagy 1865